

ДРАГУТИН ЛЕКОВИЋ, Београд

МАРКСИЗАМ КАО ТЕОРИЈА ПОГЛЕДА НА СВЕТ

По својој унутрашњој структури и најопштијој теоријској одређености марксизам представља *поглед на свет и теорију погледа на свет*. При томе треба рећи да је поглед на свет његова *прва и основна* одређеност. Поглед на свет је претпоставка теорије погледа на свет, теорија погледа на свет је методолошко-логичка конкретизација погледа на свет. Ова повезаност погледа на свет и теорије погледа на свет у марксизму није нимало случајна. Она је историјски и епистемолошки утемељена. Елаборирајући поглед на свет, Маркс и Енгелс су — у одређеној мери — морали заћи и у проблематику саме теорије погледа на свет, и обратно, у оквиру теорије о погледу на свет, они су конкретизовали и допунили и свој поглед на свет. Па ипак, иако су Маркс и Енгелс марксизам схватили као поглед на свет и теорију погледа на свет, они су много више елаборирали свој поглед на свет него израђивали теорију погледа на свет.

Ова Марксова и Енгелсова претежна оријентација на поглед на свет има своје историјско, научно-теоријско и практично-политичко објашњење. Историјски гледано, марксизам је првенствено, ако не и претежно, настао у наслону на немачку класичну филозофију, посебно Хегелову филозофију, у којој је проблематици погледа на свет припало привилеговано место.

Изузетна пажња коју су Маркс и Енгелс поклањали погледу на свет објашњава се не само утицајем класичне немачке филозофије, него и условима настанка самог марксизма. Пре него ли се могла развити економска, социјална и политичка компонента марксизма, требало је елаборирати њихову заједничку теоријско-филозофску основу, тј. изградити филозофски метод и поглед на свет. Ово, уосталом, потврђује и сама Марксова и Енгелсова

теоријска делатност. Пошто је у чланцима, објављеним у *Немачко-француским годишњацима*, формулисао став да је људска еманципација проблем времена, а да филозофија представља духовну снагу људске еманципације, Маркс се непосредно иза тога, у париским рукописима из 1844. године, посветио изградњи филозофије која је на нивоу историје, тј. која је у служби људске еманципације. Каснији радови које је написао заједно с Енгелсом — *Света породица и Немачка идеологија* су филозофски радови раг excellence и они употпуњавају и даље развијају нови материјализам као поглед на свет и теорију људске еманципације. То у истој, а можда чак и у већој, мери важи и за Марксову *Беду филозофије*. У периоду формирања марксизма филозофска страна Марксовог учења заузима не само претежни део садржаја новог учења него, како је то Лењин приметио, улази у први план. То никако не значи да су Маркс и Енгелс прво формулисали свој поглед на свет па затим из њега дедуковали своја економска, социјално-политичка и друга учења, него да су та учења настала у тесној вези са елаборацијом погледа на свет и да су од њега нераздвојна.

Трећи разлог што су Маркс и Енгелс погледу на свет поклањали посебну пажњу је чињеница да је *смисао* погледа на свет *мењање света* и да он има да служи не само као *теоријско утемељење* револуционарне акције, него и да буде *руководство* за револуционарну акцију. На то је сам Маркс указао у својим чувеним *Тезама о Фојербаху*, посебно у завршној тези, истичући да су филозофи до сада свет тумачили, а да се сада ради о мењању света. На то је, такође, указао и Енгелс карактеришући дијалектику као „наше најбоље радно средство и наше најубојитије оружје“.¹ Превасходна елаборација погледа на свет долази отуда што је Марксова филозофија не само битно филозофија *револуције*, него и што је *теоријско* утемељење револуционарне борбе за мењање света.

Елаборирајући нови поглед на свет Маркс и Енгелс су дали значајне елементе и саме *теорије* погледа на свет. Ти елементи су бројни већ у њиховим раним радовима, што је и разумљиво, јер су они претежно филозофски. Од тих раних радова посебан значај имају Марксови *Економско-филозофски рукописи* из 1844. године, јер они садрже низ битних елемената теорије погледа на свет. Ти елементи су везани за нову концепцију човека, друштва и људске историје које он ту утемељује.² Кад је реч о човеку, овде треба указати на схватање човека као генеричког бића, на учење о његовим суштинским снагама, о облицима његовог практичног потврђивања као генеричког бића, о друштвено-историјској природи човекових чула, о генеричкој свести и сл.³

¹ F. Engels, Ludvig Foerbah i kraj nemačke klasične filozofije, K. Marx — F. Engels, Dela, tom 32, Beograd, Prosveta, 1978, str. 240.

² K. Marx, Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844, Dela, tom 3, Beograd, Prosveta, 1972, str. 220, 238.

³ Ibid., str. 238—245.

У оквиру ових разматрања Маркс, у одређеном смислу, залази и у проблем психолошке основе погледа на свет.

Посебан значај са становишта теорије погледа на свет има Марксова теорија отуђења изложена у поменутиим рукописима — објашњење реалних видова човековог економског отуђења као основе отуђења човека на плану свести и отуђења саме свести израженог у домену религије, филозофије и политике.⁴

Одређене елементе за теорију погледа на свет налазимо у заједничком Марксовом и Енгелсовом делу *Света породица*. Са овог становишта посебну пажњу заслужује поглавље које носи наслов *Тајна спекулативне конструкције*,⁵ јер се у њему осветљава гносеолошки извор идеализма и истовремено указује на основну слабост идеалистичке филозофије. Велики значај са становишта теорије погледа на свет има и поглавље *Критичка битка против француског материјализма*,⁶ јер се ту показују не само извори и генеза материјалистичких учења новог времена, него и узајамни утицај појединих праваца и школа и њихово модификовање саобразно том утицају и конкретно — историјским националним, духовним и др. условима појединих земаља.

У оквиру Марксових и Енгелсових раних радова који садрже значајне елементе теорије погледа на свет посебно место припада Марксовој и Енгелсовој *Немачкој идеологији*. Значај овог њиховог рада са становишта теорије погледа на свет састоји се у томе што они критички осветљавају једну *филозофску ситуацију*, филозофску ситуацију насталу после Хегела, указују на диференцирања у кругу Хегелових следбеника, на њихов специфичан однос према Хегелу и њихова разноврсна застрањивања у тумачењу Хегела. Поред тога, они у овом делу осветљавају однос *филозофске* и *конкретно-историјске* ситуације Немачке 40-их година прошлог века и истовремено указују како незрелим историјским условима одговарају незреле идејно-политичке концепције. Са овог становишта ово дело има не само огроман историјско-филозофски, него и огроман теоријско-филозофски значај.

Теоријски значај *Немачке идеологије* састоји се у томе што у том делу Маркс и Енгелс подробно излажу основне ставове материјалистичког схватања историје и што осветљавају *логос* конституисања историјског склопа друштва, тј. закономерни однос материјално-економске основе друштвеног живота, социјално-политичке надградње и идејно-теоријских назора. Посебан значај са овог становишта има њихово указивање да је друштвени живот *целина* разноврсних односа, која се конституише на економској основи, и да та целина има *дијалектички карактер*. „Ово схватање историје заснива се, дакле, на томе да се, управо полазећи од материјалне производње непосредног живота, раз-

⁴ Ibid., str. 216—226.

⁵ F. Engels — K. Marx, *Sveta porodica*, Dela, tom 5, Beograd, Prosveta, 1968, str. 50—53.

⁶ Ibid., str. 109—117.

вије стварни процес производње, и да се облик општења који је повезан с тим начином производње и чији је она творац, дакле грађанско друштво на његовим различитим ступњевима, схвати као основа читаве историје, да се оно у својој акцији прикаже као држава, као и да се сви различити теоријски производи и облици свести, религија, филозофија, морал итд. објасне на основу њега, и да се прати како се оно, са своје стране, развија уз њих; — и тада је наравно могућно ствар приказати у целини (а стога и узајамно дејство тих разних снага).⁷ Ово Марксово и Енгелсово указивање има *непосредан* методолошки значај за теорију погледа на свет, која погледе на свет треба да интегрише у тоталитет друштвено-историјског кретања и да их проучава у оквиру тоталитета тог кретања.

У *Немачкој идеологији* Маркс и Енгелс излажу генезу историјског развитка друштва од првобитних, самониклих заједница до модерног грађанског друштва, и истовремено указују на особеност духовног идејно-теоријског развитка одговарајућих историјских етапа. Посебан значај са становишта теорије погледа на свет имају њихова указивања на повезаност духовних и мисаоних производа грађанског друштва са капиталистичком економијом и грађанским начином живота који су њихова основа. Са овог становишта посебно су интересантна њихова критичка разматрања теорије потреба, тј. схватања грађанских филозофа и економиста у домену економије и морала.

У оквиру значајних елемената теорије погледа на свет треба поменути и Марксово и Енгелсово учење о односу друштвеног бића и друштвене свести, посебно учење о ономе што су они сами назвали „производња свести“.⁸ Ту, такође, треба поменути и њихово учење о „облицима друштвене свести“⁹, указивање на специфичност појединих облика у односу једних на друге и њиховог односа према заједничкој економској основи. Поред тога, крупан значај за теорију погледа на свет има и њихово учење о идеологији као искривљеној и дереализованој свести.¹⁰ Поред подробног разматрања узрока који доводе до искривљавања свести, Маркс и Енгелс су указали и на облике у којима се то дереализовање испољава. Овде они подробно излажу оно што би се могло назвати *марксистичка теорија идеологије*, која представља битан елемент марксистичке теорије погледа на свет.

У *Немачкој идеологији* Маркс и Енгелс се не ограничавају на осветљавање једне филозофске ситуације — њених проблема и дилема и њене инхерентне логике, него указују и на *логику* њиховог властитог излагања из пост-хегеловске филозофске ситуације. Они осветљавају логику континуитета и дисконтинуите-

⁷ K. Marx — F. Engels, *Nemačka ideologija*, Dela, tom 6, Beograd, Prosveta, 1974, str. 38.

⁸ Ibid., str. 22.

⁹ Ibid., str. 23.

¹⁰ Ibid., str. 16—23.

та на плану погледа на свет, коју теорија погледа на свет треба да истражује и осветљава.

Значајне елементе за теорију погледа на свет садржи и Марксова *Беда филозофије*. Од тих елемената треба, пре свега, поменути његово подробније и много прецизније разматрање односа продукционих односа, правно-политичке структуре грађанског друштва и филозофских назора тог друштва. Посебан значај има Марксово указивање да производне снаге непосредно одређују производне односе, а да производни односи непосредно одређују идејне и теоријске назоре. „Друштвени односи тесно су повезани с производним снагама. Стичући нове производне снаге, људи мењају свој начин производње, а мењајући начин производње, начин на који подмирују своје животне потребе, мењају и све своје друштвене односе. Ручни млин даје вам друштво с феудалним господарима, парни млин друштво с индустријским капиталистима. Али исти људи који друштвене односе уређују саобразно начину своје материјалне производње, производе и принципе, идеје, категорије, саобразно својим друштвеним односима“.¹¹ Значај овог Марксовог става са становишта теорије погледа на свет састоји се у томе што указује на посредовање у односу економске основе и идејне продукције, чиме теорију погледа на свет чува од упрошћавања и изопачавања.

Други значајни елемент теорије погледа на свет на који, такође, треба указати јесте Марксово разматрање утицаја класног антагонизма буржоазије и пролетаријата на економске ставове и концепције грађанске науке,¹² јер поменути антагонизам оставља свој печат и на погледе на свет савремене грађанске филозофије.

Значајни елементи теорије погледа на свет налазе се и у Марксовом и Енгелсовом *Манифесту комунистичке партије*. Са овог становишта треба, пре свега, поменути Марксово и Енгелсово осветљавање генезе конституисања буржоазије као самосталне друштвене класе и њеног претварања у владајућу класу друштва, јер то осветљавање помаже да се схвати еволуција погледа на свет поменуте класе.¹³ У ствари, сваком ступњу развитка буржоазије на економском и политичком плану одговара еволуција на филозофском плану и на плану погледа на свет.

Други важни елемент теорије погледа на свет који сусрећемо у овом Марксовом и Енгелсовом раду представљају њихово осветљавање менталитета и идејног профила грађанске класе и њихово указивање да су менталитет и идејне рефлексije грађанске класе одређени самим њеним класним бићем.¹⁴ Трећи значајни елемент теорије погледа на свет представља типологија до-

¹¹ K. Marx, *Беда филозофије*, Дела, том 7, Београд, Просвета, 1947, стр. 105.

¹² Ibid., стр. 112—115.

¹³ K. Marx — F. Engels, *Манифест комунистичке партије*, Дела, Београд, Просвета, 1974, стр. 380—389.

¹⁴ Ibid., стр. 390—395.

марксовог социјализма и комунизма.¹⁵ Овде мислимо како на принцип типологије и класификације различитих школа, тако и на њихов међусобни однос, на филијацију идеја и на однос идеја са социјално-историјским контекстом.

Марксови историјски радови — радови посвећени класним борбама у Француској 1848—50. и државном удару Луја Бонапарте 1851. године — значајни су са становишта теорије погледа на свет, јер у њима сусрећемо не само специфичне анализе датих историјских збивања, него и низ важних ставова о питањима политичке надградње и погледа на свет уопште.

У раду *Класне борбе у Француској 1848—50.* Маркс је подробно осветлио конкретно-историјски контекст политичких збивања, политичку идеологију довео у везу са социјалним односима, а социјалне односе са економским односима. Он је осветлио како однос политичке климе и датих друштвено-историјских услова, тако и однос саме политичке климе и погледа на свет. Заједно с тим он је — како се сам изразио — указао и на удео идеолошког сталеза, тј. „идеолошких представника“ и „капацитета режима“ у обликовању и мистифицирању погледа на свет.¹⁶

У *Осамнаестом бримеру Луја Бонапарте* Маркс је објаснио феномен „светско-историјског призивања покојника“ и „прибегавања самообманама“ у креирању грађанског друштва, које је дошло до изражаја како у Енглеској, тако и у Француској. Он је истакао да је „прибегавање античкој револуционарној традицији“ и „васкрсавање античких колоса“ било потребно да би актери грађански ограничену садржину својих борби прикрили пред самим собом и да би своје страсти одржали на висини велике историјске трагедије.¹⁷ Другачије речено, „васкрсавање покојника било је неопходно да се славе нове борбе а не да се парадиреју старе“.¹⁸ Подупирање херојима и традицијама античког света било је потребно јер грађанско друштво још није створило своје властите основе, а кад оно живот започне са властите основе, онда их замењује властитим. Пошто је констатовао да су Кромвел и енглески народ за своју револуцију позајмљивали од античког света језик, страсти и илузије, Маркс је додао да је после постизања стварног циља, тј. после завршавања буржоаског преображавања енглеског друштва, Лок потиснуо Авакума. Објашњење феномена самообмана у историјским збивањима, врло је значајно јер се исти феномен јавља и приликом настанка погледа на свет.

Са објашњењем улоге традиције прошлих времена на актуелна, тј. дата политичка збивања, Маркс је у поменутиим радови-

¹⁵ Ibid., str. 396—403.

¹⁶ K. Marx, *Klasne borbe u Francuskoj 1848—50*, Dela, tom 10, Beograd, Prosveta, 1976, str. 13.

¹⁷ K. Marx, *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte*, Dela, tom 11, Beograd, Prosveta, 1975, str. 91.

¹⁸ Ibid., str. 92.

ма указао и на удео индивидуално-психолошког фактора у опредељењу за одређену политичку концепцију и дати поглед на свет. Осим тога, у тим радовима, прецизирао је однос социјалне припадности актера и стваралаца и њихових идејно-теоријских схватања, тј. погледа на свет. Он је истакао да утицај класне припадности на политичка и филозофска опредељења није непосредан него *посредован* низом фактора, тј. да свест непосредно не изражава класну припадност, него да теоретичари и мислиоци у духовној сфери не иду даље од праксе саме класе којој припадају. „Само се не сме тако ограничено претпоставити као да је ситна буржоазија принципијелно хтела да спроведе неки себични класни интерес. Напротив, она верује да посебни услови њеног ослобођења јесу општи услови у чијим границама једино може да се спасе модерно друштво и избегне класна борба. Исто тако, не треба замишљати ни да су сви демократски представници *shopkeepers* (ћифте), или да се заносе њима. По овом образовању и по свом индивидуалном положају они могу бити далеко од њих као небо од земље. Оно што њих чини представницима ситне буржоазије јесте то да они у глави не прелазе границе које ситни буржуј не прелази у животу, да они према томе у теорији долазе до истих задатака и решења на које ситну буржоазију у пракси нагони материјални интерес и друштвени положај. То је уопште однос *политичких* и *литерарних представника* једне класе према класи коју представљају“,¹⁹ прецизирао је Маркс.

Марксови економски радови садрже читаво богатство мисли и идеја о различитим погледима на свет, као и низ елемената саме теорије погледа на свет. Са овог гледишта нарочито је значајан рад *Основи нацрт за критику политичке економије* из 1857—58. године. Ту се даје не само прецизна периодизација историјског развика друштва, него подробно разматрају и различите форме самониклог, тј. доисторијског друштва. Приликом разматрања епоха економских формација које су претходиле капиталистичкој робној производњи, Маркс указује на идејне назове и на облике свести које тим формацијама одговарају.²⁰ У оквиру анализе робне економије осветљава и идеолошке изразе и рефлексе те економске основе, тзв. робну идеологију или идеологију робног света. У оквиру ових идејних изрза у области духовног живота посебно разматра правну идеологију и правни поглед на свет који су најтипичнији пример те робне идеологије.²¹ Посебан значај са гледишта теорије погледа на свет има Марксово указивање на улогу митологије у животу старих Грка и њен утицај на њихово духовно стваралаштво. Исто тако крупан значај има и његова анализа односа уметности и стварно-

¹⁹ Ibid., str. 114.

²⁰ Упореди: К. Маркс, *Основи критике политичке економије*, поглавље *Облици који претходе капиталистичкој производњи*, Дела, том 19, Београд, Просвета, 1979, стр. 312—345.

²¹ Ibid., str. 273—276.

сти и објашњење узрока одређених неподударности уметничког стваралаштва и друштвено-економског развитка, које он даје у *Уводу* поменутог дела,²² јер се то неподударање економског и друштвеног развитка сусреће и на плану погледа на свет.

Значај Марксовог рада *Прилог критици политичке економије* из 1859. године и обимног опуса посвећеног историји теорија о вишку вредности из 1861—63. године са становишта теорије погледа на свет састоји се не само у томе што се ту разлаже анатомија једног одређеног начина мишљења у домену економије, него и што се ту говори о филозофским питањима, као и о филозофима који су се бавили економским проблемима — Локу, Хјуму и др. и што се, уз карактеристику њихових економских назора, даје и карактеристика њихових филозофских схватања.²³

У оквиру разматрања историје теорије о вишку вредности Маркс осветљава не само идејне изворе појединих економских школа и стваралаца, него и социјално-историјски контекст у оквиру кога се дата економска доктрина конституише. Са типологијом економских доктрина он даје и својеврсну типологију историјских етапа које су биле основа поменутих економских доктрина, као и утицаја класног фактора на модификовање појединих економских учења. Пуно значајних мисли посвећено је и изворима и генези економских идеја, њиховом узајамном утицају и укрштању, њиховом модификовању током развитка, као и логици њиховог оформљења. Оно што је овде посебно значајно то је Марксово разматрање логике конституисања економске науке и односа метода и система у оквиру поменуте науке. Ради се о ономе што је Маркс, следећи Канта, назвао „архитектоника науке“.²⁴ Посебан значај има Марксово објашњење модификације конхеренционог принципа науке под утицајем социјално-класног фактора — интерпретација Рикардовог учења од стране социјалиста-рикардијанаца, прелаз од класичне политичке економије на вулгарну економску науку и сл.²⁵ Резултати ове историјско-економске анализе су врло значајни и кад се ради о историјско-филозофској анализи, као и о методологији саме теорије погледа на свет, јер се слични процеси одвијају и у овом домену.

Изузетан значај са гледишта теорије погледа на свет има Марксово животно дело *Капитал*. Тај значај оно има, пре свега, по свом предмету и по начину обраде предмета. У том делу Маркс осветљава феноменологију најамног рада и односа најамног рада и капитала. Ту, како је сам рекао, показује не само „како капитал производи, него и како се производи и сам капитал“.²⁶ Он

²² Ibid., str. 22—26.

²³ K. Marx, *Prilog kritici političke ekonomije*, Dela, tom 20, Beograd, Prosveta, 1979, str. 436—442, 454—459.

²⁴ Упореди: Karl Marx, *Teorije o višku vrednosti*. Drugi deo, Dela, tom 25, Beograd, Prosveta, 1972, str. 131—132.

²⁵ Упореди: K. Marx, *Teorije o višku vrednosti*. Treći deo, Dela, tom 26, Beograd, Prosveta, 1972, str. 349—383.

²⁶ K. Marx, *Kapital*, Dela, tom 21, Beograd, Prosveta, 1970, str. 162.

осветљава како економске претпоставке капиталистичког начина производње, тако и сам његов механизам. Истовремено, показује како из робе као *резултата* капитала настаје читава робна идеологија, тј. идеологија робног света, како се он сам изразио.

У *Капиталу* Маркс је осветлио читав један духовни амбијент који се конституише на основу разменске вредности и апстрактног друштвено-потребног рада. Посматран са овог становишта Марксов *Капитал* се може окарактерисати као разоткривена феноменологија духа грађанског друштва. У овом делу се много темељније него раније објашњава однос економске основе и појединих облика друштвене свести и истовремено показује трансформација појединих облика свести — религије, филозофије, права и морала — под утицајем развитка економских односа грађанског друштва. Посебан значај *Капитала* са овог становишта састоји се у томе што се ту теорија отуђења конкретизује као теорија реификације и робног фетишизма и што се подробно разматрају робно-фетишистичке деформације на плану човекове свести и духовног живота уопште.

У овом делу Маркс указује и на све битне идејне деформације које су везане за „предметни привид друштвених одредаба рада“. Ту он указује и на ограниченост свести која је под доминацијом разменске вредности и да је неробној економији својствено становиште квалитета у схватању објекта, а робној становиште квантитета, квантификације,²⁷ што произилази из разменске вредности и апстрактног, друштвено-потребног рада.

У *Капиталу* Маркс друштвену свест није разматрао само са становишта основног продукционог односа, него и са становишта друштвеног статуса самих индивидуа које грађанско друштво конституишу. Пошто је прецизирао да је становиште грађанске индивидуе „становиште усамљеног појединца“, Маркс је истовремено указао како се то становиште рефлектује на плану свести и шта га у том домену битно карактерише.

У оквиру разматрања генезе капиталистичког начина производње Маркс се осврће и на социјално-политичку мисао тог времена. Он указује на идејно-политичке изразе епохе првобитне акумулације — на повезаност утопије Томаса Мора са временом у коме су „овце појеле људе“,²⁸ тј. протеривањем власника са земље ради стварања комплекса пасишта потребних текстилној индустрији која се уздизала.

Маркс, такође, указује и на утицај периода мануфактуре у развитку капитализма на филозофску мисао тог времена. Тако поводом Декарта примећује да је он на свет гледао очима мануфактурног периода.²⁹ Маркс се ту осврће и на традиционални ма-

²⁷ Ibid., str. 325.

²⁸ Ibid., str. 634—635.

²⁹ Ibid., str. 345—346.

теријализам и истовремено истиче да се мане тог материјализма најбоље уочавају на његовом схватању историјског процеса.³⁰

У овом свом делу Маркс се често осврће и на проблем религије. Он указује на повезаност религије са одређеним економско-историјским епохама и на утицај који капиталистичка робна производња врши у домену религије — прелаз од феудалног католицизма на протестанство и сл. Маркс истовремено указује и на метод проучавања религије као облика друштвене свести. Насупрот аналитичком прилазу који је религију сводио на одређене социјално-историјске основе, Маркс истиче да у објашњењу религије треба ићи *супротним* путем, тј. путем *извођења* религиозних назора из датог социјално-историјског контекста, јер је овај поступак — иако тежи — с научног гледишта много правилнији.³¹ Ово указивање важи и за изучавање филозофије — изучавање конституисања појединих погледа на свет.

У овом периоду значајне доприносе теорији погледа на свет дао је и Енгелс. Ми ћемо овде најпре указати на његов познати полемички рад *Анти-Диринг*, у коме се осветљава предисторија марксизма, указује на његове основне изворе, као и на процес његовог формирања. У оквиру ових разматрања посебан значај има Енгелсово учење о изворима појединих погледа на свет новијег времена и осветљавање односа *затечене мисаоне грађе* и *социјално-историјског контекста* у коме она настаје и у коме се користи. Енгелс овде прецизира да, иако социјално-класни чинилац, уопштено узевши, одлучујуће утиче на оформљење одређених погледа на свет, филозофи и други ствараоци у елаборацији својих учења и назора *непосредно* полазе од *затечене идејне грађе*, ту грађу користе, преобликују и даље развијају саобразно друштвено-историјским потребама, класним односима и њиховој властитој класној припадности.³² Затечена идејна грађа је *полазиште*, а оформљење нових назора је *посредовано* класним односима и класном припадношћу самих стваралаца. Тиме је Енгелс указао не само на двојске изворе свих теоријско-филозофских и других духовних остварења, него и на њихову дијалектичку повезаност.

Енгелс у *Анти-Дирингу* систематски излаже основни садржај марксизма као погледа на свет и теорије научног социјализма. Посебан значај са гледишта теорије погледа на свет имају његова разматрања о филозофији као погледу на свет, о предмету и методама филозофије, о традиционалним филозофским дисциплинама и о односу марксизма према традиционалној филозофији уопште. Значај поменутог Енгелсовог полемичког рада састоји се и у томе што он ту разматра и неке специфичне проблеме погледа на свет. Он се бави питањем света и категоријалног одређивања света, проблемом материјалног јединства света и облика

³⁰ Ibid., str. 330.

³¹ Ibid.

³² F. Engels, *Anti-Dühring*, Dela, том 31, Београд, Prosveta, 1974, str. 16.

испољаванја материје, проблемом времена и простора и др. Посебну пажњу поклања проблему кретања материје и најопштијим законима по којима се то кретање одвија. Исто тако, ту разматра и проблеме теорије сазнања, посебно питање истине и критерија веродостојности људског сазнања. Разматрајући ова значајна питања Енгелс не само побија одговорајућа Дириنگова гледишта, него истовремено конфронтира становиште традиционалног и новог материјализма у овом домену.

Поред филозофије као одређеног облика друштвене свести, Енгелс се у *Анти-Дириngu* подробније бави и неким другим облицима друштвене свести, посебно проблемом морала и права, као и проблемом религије. Посебан значај „Анти-Диринга“ са становишта теорије погледа на свет има Енгелсово разматрање развитка моралних назора људи у периоду припремања капиталистичког начина производње и осветљавања типологије морала у самом буржоаском друштву, јер је ту типологија моралних назора доведена у везу са основним социјално-класним групацијама и представљена као идејни израз тих социјално-класних групација.³³

Иако је други Енгелсов рад *Дијалектика природе*, који је остао незавршен, посвећен природно-научним резултатима његовог времена и најопштијој законитости кретања и развитка конкретног садржаја света и људског сазнања, он је значајан и са становишта теорије погледа на свет. Његов значај са овог гледишта састоји се у томе што се ту осветљава генеза природних наука од ренесансе до 70-их година прошлог века и подробно осветљава однос науке и филозофије у току тог дугог раздобља, као и утицај науке на филозофске назоре тог периода. У том раду он прати не само генезу природних наука, него разматра и основне етапе духовног живота појединих историјских периода.³⁴ Он ту осветљава оно што се назива *духовни амбијент времена*, као и *утицај* тог амбијента на *формирање* појединих погледа на свет. Врло често залази и у историјско-филозофске анализе и разматрања и, заједно с тим, даје карактеристику појединих филозофских школа, праваца и погледа на свет. Ту се бави и неким значајним компонентама и категоријама погледа на свет и разматра питање света, природе, материје и објективне реалности уопште, као и питање праксе у погледу на свет. Ту се он бави и проблемом антропогенезе и даје врло оригиналне доприносе у овом домену.

Посебну пажњу Енгелс у овом раду посвећује проблему предмета филозофије и питању основних филозофских дисциплина. Он ту разматра и проблем *методолошких основа* разних погледа на свет. Врло подробно и много систематскије него раније разматра и проблематику самог марксистичког погледа на свет. Он ту разрађује све битне елементе дијалектике као тео-

³³ Ibid., str. 74—83.

³⁴ F. Engels, *Дијалектика природе*, op. cit. str. 375—386.

рије развитка и теорије сазнања. Осветљава однос формалне логике и дијалектике и истовремено указује на предност дијалектике над традиционалном логиком. У овом раду Енгелс је марксистички поглед на свет конфронтирао са осталим погледима на свет — традиционалним материјализмом, натуралистичким материјализмом, вулгарним материјализмом природњака XIX века, позитивизмом, агностицизмом и др.³⁵ Ту је указао и на *особену логику* формирања новог погледа на свет. Затим је на низу примера — а посебно на примеру социјалног дарвинизма — показао везу гносеолошких и социјално-политичких ставова и опредељења у погледу на свет.³⁶

Са становишта теорије погледа на свет значајни су и неки Енгелсови мањи радови. Овде пре свега треба поменути његов предговор енглеском издању *Развитка социјализма од утопије до науке* у коме је подробније указао на специфичност идејно-теоријског развитка Енглеске изазваног класним компромисом 1668. године.³⁷ Енгелс је ту указао и на утицај религије у политичком животу Енглеске и на религиозне трансформације изазване утицајем социјално-политичких збивања која су се у тој земљи одиграла. Такође је осветлио утицај религије на филозофију и показао специфичну еволуцију енглеске филозофије изазвану тим комплексним идејним и политичким збивањима. Осветлио је и читав *духовни амбијент* једног историјског периода. Заједно с тим показао је како поједине стране друштвеног живота — социјално-класни односи, политичке борбе, религиозни назори и преплитање религије и политике, религије и филозофије — утичу на стварање датог *духовног амбијента* и како једном створени духовни амбијент утиче на *даља* идејно-теоријска кретања.³⁸ Енгелс се овде позабавио не само идејним амбијентом саме Енглеске, него и *идејним узајамним утицајима* појединих земаља — идејним утицајем Енглеске на Француску и француских револуционарних идеја на духовни живот Енглеске. Са тог становишта посебно је значајно осветљавање утицаја француске револуционарно-материјалистичке и атеистичке мисли на окретање енглеске грађанске класе религији и сујеверју, колебању између материјализма и идеализма и на њено опредељење за агностицизам, кога Енгелс карактерише као стидљиви материјализам.

Енгелсов спис *Лудвиг Фојербах и крај немачке класичне филозофије*, који је написао 1886. године, значајан је не само са становишта осветљавања настанка марксистичког погледа на свет, него и са становишта саме теорије погледа на свет. Значај овог

³⁵ Ibid., str. 388—396.

³⁶ Ibid., str. 388 и др.

³⁷ Упореди: F. Engels, Uvod za englesko izdanje (1892) spisa Razvitak socijalizma od utopije do nauke, Dela, tom 33, Beograd, Prosveta, 1979, str. 246—262.

³⁸ Ibid., str. 252—260.

рада са поменутог становишта састоји се у томе што је Енгелс осветлио унутрашње противречности Хегеловог погледа на свет, указао на диференцирање у оквиру Хегелове школе и превладавање Хегела посредством једног новог и вишег облика материјализма. Приликом објашњавања прелаза од једног погледа на свет на други, Енгелс је указао на диференцирање *принципа конхеренције* погледа на свет — потискивање једног елемента система другим супротним и преузимање, *respective* развијање другог, као и превладавање првог посредством другог. На једном конкретном и битном примеру он је осветлио логику континуитета и дисконтинуитета у прелазу од једног погледа на свет на други, а осветљавање те логике је један од битних задатака теорије погледа на свет.

Други значајни Енгелсов допринос који је у овом раду дао на плану теорије погледа на свет представља његово разматрање односа наука и филозофије у периоду од XVII—XIX века и осветљавање утицаја које су природне науке имале на филозофску мисао у том периоду. Ту Енгелс истиче да је развитак науке и њихов утицај на филозофију од Декарта до Хегела примораво идеалистичку филозофију да се све више испуњава материјалистичком садржином и да покуша да супротност духа и материје измири пантеистички, тј. у пантеизму.³⁹ Изузетан утицај развитака природних наука на филозофску мисао Енгелс је показао и на примеру самога Хегела. Под утицајем развитака наука и сама Хегелова филозофија морала је бити „на главу постављен материјализам“. У оквиру ових анализа односа наука и филозофије Енгелс је подробно размотрио и основне слабости традиционалног материјализма, укључујући и Фојербахов, од којих су неке настале под директним утицајем природних наука на филозофију.

Трећи значајни допринос теорији погледа на свет представља Енгелсово разматрање односа економије и појединих облика друштвене свести, као и објашњење међусобног односа и утицаја самих тих облика друштвене свести. Овде посебно треба поменути његово указивање да међучланови који постоје између економске основе и удаљених идеологија — религије и филозофије замрачују ту повезаност и отежавају њено разумевање, јер могу и да модификују сам економски утицај.

Значајне ставове Енгелс је формулисао о пореклу религије и њеном индивидуално-психолошком и социјално-историјском извору. Посебан значај има његово осветљавање порекла хришћанства и указивање на еволуцију коју је хришћанство доживело под утицајем појаве грађанске класе, буржоаских револуција и капиталистичке робне производње — лутеранство, калвинизам и др.

³⁹ F. Engels, Ludvig Foerbah i kraj nemačke klasične filozofije, Dela, tom 32, Beograd, Prosveta, 1968, str. 228.

У поменутом раду Енгелс се, такође, осврнуо и на питања морала, права и филозофије, нарочито грађанске филозофије. Осврћући се на развитак филозофије у периоду грађанског друштва истакао је да је та филозофија у основи била идејни израз социјалне трансформације саме грађанске класе. „Као и читаво доба ренесансе, од средине XV века, тако је и филозофија која се тада поново пробудила, била у основи производ вароши, дакле грађанства. Њен садржај био је у суштини само филозофски израз мисли које су одговарале развоју ситног и средњег грађанства у крупну буржоазију. То се јасно види код Енглеза и Француза прошлог века, који су често били исто тако политички економисти као и филозофи, а за Хегелову школу ми смо то горе показали“⁴⁰ — истакао је Енегелс.

У овом раду Енгелс је материјалистичко схватање историје претежно развио са гледишта појединих облика друштвене свести и илустровао га на појединим облицима друштвене свести, чиме је дао много елемената за конституисање теорије погледа на свет.

У оквиру краћих Енгелсових радова који садрже елементе теорије погледа на свет треба поменути и његов рад посвећен историји раног хришћанства, јер он ту указује како на *идејне* и *социјално-историјске* претпоставке појаве хришћанства као посебне религије и одређеног погледа на свет, тако и на особеност тог првобитног у односу на касније хришћанство.⁴¹

Од Енгелсових краћих радова који су значајни за теорију погледа на свет треба поменути и његов чланак *Јуристички социјализам*. У ствари, овај чланак започео је Енгелс, а довршио Карл Кауцки. Но, овде је значајно да Енгелс говори о правном погледу на свет (*die juristische Weltanschauung*) као о посебном типу погледа на свет.⁴² С друге стране, значајно је и његово објашњење како настаје тај поглед на свет и шта га превасходно чини правним. У ствари, Енгелс овде показује да се правни поглед на свет темељи на идеји правде, праведности и једнакости које настају са зачињањем капиталистичке робне производње и на предоминантној улози права као основног регулатора разноврсних трансакција самосталних робних произвођача, који међусобне односе посредују стварима и регулишу правним нормативима.

Велики број изузетно значајних питања теорије погледа на свет Енгелс је размотрио и осветлио у својим познатим писмима о историјском материјализму, која је током 90-их година писао својим сарадницима и пријатељима. У њима је дао не само најпрецизнију одредбу односа економске основе и идејно-теоријске

⁴⁰ Ibid., str. 248.

⁴¹ F. Engels, Prilog istoriji ranog hrišćanstva, Dela, tom 33, Beograd, Prosveta, 1979, str. 381—400.

⁴² F. Engels, Juristički socijalizam, Dela, tom 32, Beograd, Prosveta, 1978, str. 401.

надградње, него је конкретно указао и на специфичност сваког облика друштвене свести. У тим писмима он је истакао да се свака област друштвеног и идејног живота креће под утицајем *општег* закона економског развитка, али да је свака од тих области, узето појединачно и у оквиру те опште законитости, ипак подвргнута својим сопственим законима који леже у природи тог новог фактора.

У писмима о историјском материјализму Енгелс је много прецизније него ли су то Маркс и он раније радили одредио карактер економског утицаја на развитак појединих области друштвеног живота — указао да је „економски развитак одређујући моменат у историји само у *последњој* *истанци*“.⁴³ Енгелс је ту друштвено кретање обухватио не само са становишта његове економске основе, него га је посматрао и као *тоталитет*, и заједно с тим указао на *посредовање* и *узајамни утицај* у оквиру самог тоталитета. „Економско стање је основица, али на ток историјских борби врше свој утицај, и у многим случајевима претежно одређују њихов облик, и разни моменти надградње — политички облици класне борбе и њени резултати — уставни које доноси победилачка класа после добивене битке итд. — правни облици, а поготово одрази свих ових стварних борби у мозгу учесника, политичке, правне, филозофске теорије, верска схватања и њихов даљи развитак у системе догми. Постоји узајамно дејство свих тих момената, у којем на крају крајева економско кретање као нужност пробије себи пут кроз бескрајно мноштво случајности“,⁴⁴ истакао је Енгелс.

У поменутих писмима Енгелс је указао да економско кретање не само на крају крајева пробија себи пут, него и да оно само мора да трпи *противдејство* од стране политичког и других кретање које је оно само успоставило и дало им *релативну* самосталност. То *повратно дејство* може да буде тако јако да изазива одређене модификације и самог економског развитка. На тај начин Енгелс је указао на *општу зависност* од економског развитка и на *релативну самосталност* политичке и духовне надградње у односу на тај економски развитак и њено *повратно* деловање на тај развитак.⁴⁵

У писмима о историјском материјализму Енгелс је прецизније одредио сам *карактер* духовног развитка, тј. његову *специфичност* у односу на економски развитак. Он је истакао да уко-

⁴³ F. Engels, J. Bloch-u 21—22. septembra 1890, Dela, tom 44, Beograd, Prosveta, 1979, str. 405. Исту мисао Енгелс је изразио и у писму W. Borgius-u од 25. јануара 1894, *op. cit.*, том 46, стр. 183.

⁴⁴ F. Engels, J. Bloch-u 21—22. septembra 1890, Dela, tom 44, Beograd, Prosveta, 1979, str. 405.

⁴⁵ F. Engels C. Schmidt-u 27. oktobra 1890, Dela, tom 44, Beograd, Prosveta, 1979, str. 429—430. Исто гледиште Енгелс је изразио и у писму J. Bloch-u од 21. септембра 1890, *op. cit.* стр. 405—406. Ти ставови сусрећу се и у његовом писму F. Mehring-u од 14. јула 1893, *op. cit.* том, 46, стр. 88—89.

лико је дато подручје духовног живота удаљеније од економије, тј. уколико је оно више апстрактно-идеолошко, утолико ће више показивати случајности у свом развоју, утолико ће више његова кривуља ићи у цик-цак.⁴⁶

У својим писмима Енгелс је указао и на *потребу унутрашње кохерентности* једног теоријског система, једног погледа на свет. Говорећи о правном кодексу истакао је да тај кодекс не сме да остане само на томе да буде у складу са општим економским развојем, него мора и „да буде у себи *усклађен* израз који својим унутрашњим противречностима није противан сам себи“.⁴⁷ Енгелс овде није улазио у питање принципа кохеренције неког одређеног теоријског система, али је снажно истакао значај унутрашње кохеренције сваког теоријског система. То његово указивање има крупан значај и кад се ради о погледу на свет, јер је остваривање унутрашње кохеренције императив сваког погледа на свет.

Посебан значај са становишта теорије погледа на свет имају Енгелсови осврти на првобитне погледе на свет. У тим освртима он је истакао да су духовне творевине и првобитни погледи на свет преисторијског периода — магија, митологија и сл., духовни изрази „негативне економске основе“, тј. ниског економског развоја преисторијског периода.⁴⁸ Такође је истакао да би била педантерија ако би се за све те преисторијске нагледне тражили економски узроци, чиме је указао не само на њихову релативну самосталност од економије, него и на њихову антрополошку и индивидуално-психолошку утемељеност.

У оквиру разматрања односа економске основе и идејно-теоријских манифестација појединих историјских периода Енгелс је конкретније указао и на факторе који *најнепосредније* и *најснажније* утичу на развој филозофије. „*Економија* не ствара ту ништа непосредно из себе, али она одређује *начин измене* и даљег развоја затеченог мисаоног материјала, и то већим делом посредно, пошто су политички, правни и морални одрази ти који врше највеће непосредно дејство на филозофију.“⁴⁹ Овај Енгелсов став има непосредно методолошки значај за изучавање конституисања и генезе погледа на свет.

Значај Енгелсових писама о историјском материјализму састоји се и у томе што поред важних методолошких и опште-теоријских ставова садрже и конкретне осврте на развој филозофије у периоду припремања и развоја грађанског друштва. У тим својим освртима Енгелс је указао да је филозофска мисао новог доба била под доминантним утицајем економ-

⁴⁶ F. Engels W. Borgius-u 25. januara 1894, Dela, tom 46, Beograd, Prosveta, 1979, str. 183.

⁴⁷ F. Engels C. Schmidt-u 27. oktobra 1890, Dela, tom 44, Beograd, Prosveta, 1979, str. 429.

⁴⁸ Ibid., str. 430.

⁴⁹ Ibid., str. 431.

ско-класног фактора. „Доминантни утицај економског развика у филозофији се, на пример, може најлакше доказати за буржоаски период. Хобс је био први модерни материјалист (у смислу 18. века), али присталица апсолутизма у време кад је апсолутна монархија цветала у читавој Европи, а у Енглеској ступила у борбу с народом. Лок је био и у религији и у политици син класног компромиса од 1688. године. Енглески деисти и њихови консеквентнији настављачи, француски материјалисти, били су прави филозофи буржоазије, а Французи чак и буржоаске револуције. У немачкој филозофији од Канта до Хегела пробија немачки малограђанин — час позитивно, час негативно,⁵⁰ истакао је Енгелс.

У писмима о историјском материјализму Енгелс је конкретније објаснио и неподударност економско-социјалног и филозофског развика. Иако економско-социјални развика у крајњој инстанци има највећи утицај на филозофски развика новог времена, значајно теоријско наслеђе од кога филозофски ствараоци непосредно полазе може да игра много већу улогу од економије и од економског утицаја. Оно чак може да доведе до тога да економски заостала земља, као што је то била Немачка, у филозофији иступи у први план. „Али као одређена област поделе рада, филозофија сваке епохе има за претпоставку одређени мисаони материјал, који је наследила од својих претходника и од кога полази. Отуда то да економски заостале земље ипак могу да воде прву реч у филозофији: Француска у 18. веку у односу на Енглеску, на чију филозофију су се Французи ослањали, касније Немачка у односу на обе њих“⁵¹ — истако је Енгелс.

Сва поменута Енгелсова указивања имају не само изузетан значај за теорију погледа на свет, него се могу сматрати и као битни конститутивни елементи поменуте теорије.

Овај наш релативно кратки осврт показује да су Маркс и Енгелс са елаборацијом свог погледа на свет дали и значајне елементе саме теорије погледа на свет. Али, како нису успели да свој поглед на свет оформе као што су то намеравали да ураде, они нису стигли ни да развију теорију погледа на свет. Она је не само далеко мање развијена од њиховог погледа на свет, него је — добрим делом — остала у иницијалном виду.

Ако су се Маркс и Енгелс посебно бавили проблемима свог погледа на свет и у одређеној мери радили на теорији погледа на свет, њихови непосредни следбеници, тј. ортодоксни марксисти II интернационале, с малим изузецима, нису дужну пажњу поклањали не само теорији погледа на свет, него ни самој марксистичкој филозофији као погледу на свет. Још више, они су, у највећем броју, марксизам лишили филозофске основе,

⁵⁰ Ibid., str. 430.

⁵¹ Ibid., str. 430—431.

третирани га као негацију сваке филозофије и свели га на економско учење и науку о друштву.

Уколико су понеки од њих и говорили о филозофској основи марксизма, они су је сводили на дијалектику схваћену као методологију. Нису уочили да марксизам представља јединство метода и погледа на свет. Понеки од њих — као, на пример, Бернштајн, Кауцки и аустромарксиста — сматрали су да се марксизам, пошто нема своје властите филозофске основе, у случају потребе, може допунити одређеним струјама постојеће грађанске филозофије. Путем тих допуњавања пошли су како Бернштајн, тако касније и сам Кауцки, као и низ аустромарксиста. Па ипак, иако су негирани филозофску основу марксизма, или је напросто сводили на методу, Марксови непосредни следбеници су повремено залазили у филозофска разматрања и у историјско-филозофске анализе.

У оквиру ове своје делатности они су залазили и у појединачна питања теорије погледа на свет — на пример Кауцки у својим радовима: *Етика и материјалистичко схватање историје*, *О пореклу морала*, *Материјалистичко схватање историје*, *Порекло хришћанства*, *Томас Мор* и др. То се може рећи и за Меринга, који се бавио како питањима историјског материјализма и марксистичке теорије, тако и историјско-филозофским питањима. Са овог становишта интересантни су и радови неких других аутора — Лабриолини радови посвећени историјском материјализму, односу социјализма и филозофије, Лафаргови радови о проблему језика, културе, економије и идеологије и др. Па ипак, за све ове радове треба рећи да много више излажу материјалистички поглед на свет него што се баве теоријом погледа на свет у правом смислу речи. Осим тога, ови — а и остали радови из овог периода — нису били на нивоу Марксовог и Енгелсовог наслеђа у овом домену.

Уместо да се, полазећи од Маркса и Енгелса, посвете даљим истраживањима и да раде на обради нових проблема, они су се претежно оријентисали на доказивање правилности Марксових назора и на парцијално разрађивање његове теорије — развијање марксизма као теорије историјског материјализма. За неке од њих се може рећи да су не само били испод Марксовог и Енгелсовог наслеђа у овом домену, него и да су то наслеђе упрошћавали или чак од њега одступали. Ортодоксни марксизам није могао ићи у корак са захтевима времена ни на теоријском ни на политичком плану. Он није могао ићи у корак са захтевима времена ни на плану теорије погледа на свет.

Темељније и адекватније бављење проблематиком марксистичког погледа на свет везано је за борбу с Бернштајновим ревизионизмом, диференцирањем у редовима међународне социјал-демократије и преношењем револуционарног центра са запада на исток, посебно у Русију. Најистакнутији поборници рада на марксистичком погледу на свет били су управо руски марксиста, посебно Плеханов и Лењин, што се — у крајњој ли-

нији — објашњава премештањем револуционарног центра у Русију.

Приликом појаве Бернштајнових ревизионистичких списа Плеханов је истакао да марксизам има своју властиту филозофску основу, свој поглед на свет и да зато нема потребе, а ни могућности, да се допуњава грађанском филозофијом. Зато он, како сам истиче, критикујући Бернштајнов ревизионизам, није пошао од његових економских и политичких, него од његових *филозофских* назора.⁵²

У оквиру разматрања марксистичког погледа на свет Плеханов је у одређеној мери зашао и у проблематику теорије погледа на свет. Ту тематику он делимично захвата у својим историјско-филозофским радовима: радовима посвећеним француском материјализму, класичној немачкој филозофији — Хегелу и Фојербаху, прелазу од класичне немачке филозофије ка марксизму и др. Ту тематику, на одређен начин, захвата и у својим радовима посвећеним културној историји новог доба уопште, а историји духовног живота грађанског друштва напосе. Са овог становишта значајни су његови радови посвећени историји духовног развитка Француске XVIII и XIX века.

Одређене елементе теорије погледа на свет сусрећемо и у Плехановљевим теоријско-филозофским радовима. Са овог становишта значајан је његов рад посвећен монистичком погледу на историју.

У раду *Основни проблеми марксизма* Плеханов се подробније позабавио утицајем економике на поглед на свет. Он је ту истакао да је у првобитном друштву, друштву које није знало за класе, економија непосредно утицала на поглед на свет. Разматрајући однос економске основе и идејне надградње Плеханов је не само структурирао факторе утицаја, него назначио и *посреднике* преко којих се тај утицај економије остварује.⁵³ Исто тако је указао на место психичког фактора и на његов однос према економији и социјално-политичком уређењу, као и на његов утицај на област идеологије. Конкретизујући ова своја разматрања истако је да разне идеологије „изражавају у себе својства те психике“.⁵⁴ У раду *Уметност и социјални живот* осветлио је не само уметност као облик друштвене свести, него је објаснио и историјско-социјалне и индивидуално-психолошке основе *l'art pour l'art-izma*. Тај рад има крупан значај и за објашњење филозофског формализма и објективизма.⁵⁵

Далеко више од Плеханова питањем погледа на свет позабавио се В. И. Лењин. Иако је за себе понекад говорио да је

⁵² Упореди: G. V. Plehanov, *Protiv revizionizma*, Izabrana dela, Beograd, Kultura, 1967, стр. 36—67.

⁵³ Упореди: G. V. Plehanov, *Osnovna pitanja marksizma*, Izabrana dela, Beograd, Kultura, 1968, стр. 188.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Упореди: G. V. Plehanov, *Umetnost i socijalni život*, Izabrana dela. *Umetnost i književnost I*, Beograd, Kultura, 1966, стр. 196 i сл.

ученик Плеханова, он се по обиму филозофске активности и теоретском нивоу знатно уздигао изнад Плеханова. За разлику од Плеханова, који се претежно бавио проблематиком историјског материјализма и историјско-филозофском проблематиком, а запостављао разраду дијалектике као логике и теорије сазнања, Лењин је захватао и третирао сву проблематику марксистичког погледа на свет. Посебну пажњу је поконио дијалектици коју је окарактерисао као „најдубљу теоријску основу марксизма“, као „живу душу марксизма“. Док су други дијалектику претежно схватили као теорију развитка, Лењин је третирао у пуном њеном обиму, као теорију развитка и као теорију сазнања. Насупрот Плеханову и другима који су се претежно бавили друштвеним наукама, Лењин је залазио и у област природних наука, разматрао њихове резултате и теоријски их уопштавао. Најзад, тешње је и адекватније повезивао филозофију и политику, дијалектички материјализам и борбу за комунизам.

Значајне елементе Лењин је дао и са гледишта теорије погледа на свет. Са овог гледишта изузетан значај има његов *Материјализам и емпирио-критицизам*, који представља критичку историју савремене филозофије и анализу њених гносеолошких извора и карактеристика. У поменутом раду он је подробно размотрио однос науке и филозофије почетком XX века, узроке кризе физике почетком XX века и указао на теоријско-сазнајне и методолошке узроке те кризе.⁵⁶ У оквиру те анализе објаснио је место и значај физике за поглед на свет XX века. Истовремено је критички анализирао разне видове филозофског идеализма. Приликом разматрања теорије сазнања емпириокритицизма указао је на везу емпириокритицизма и Берклијевог субјективног идеализма.

У оквиру анализе теорије сазнања емпириокритицизма Лењин се позабавио питањем материјалног јединства света и осталим проблемима који су с њим у непосредној вези — проблемом простора, времена и кретања. Ту је он дао дефиницију материје као филозофске категорије и указао на разлику филозофског и природно-научног схватања материје. У оквиру ових анализа позабавио се и питањем „ствари по себи“ и „ствари за нас“ и показао како посредством развитка сазнања и друштвене праксе „ствари по себи“ постају „ствари за нас“. Тиме је он — на одређен начин — показао да су погледи на свет функција историјског развитка сазнања и друштвене праксе човечанства. У оквиру критике теорије сазнања емпириокритицизма подробно је размотрио проблем истине и указао на нивое истинитог сазнања стварности. Указао је и на значај праксе као критерија сазнања, а и на одређене границе самог тог критерија сазнања.⁵⁷

⁵⁶ Упореди: V. I. Lenin, *Materijalizam i empiriokriticizam*, Dela, tom 14, Beograd, Jugoslavijapublic, 1974, стр. 231—277.

⁵⁷ *Ibid.*, стр. 146—150, посебно стр. 149.

У оквиру разматрања проблематике теорије сазнања позабавио се проблемом симбола, теоријом хијероглифа и другим сличним концепцијама и критички испитао њихову гносеолошку вредност.

Посебно место у овом Лењиновом раду заузима проблематика теорија сазнања Марксовог материјализма. Осветљавајући разне стране те проблематике Лењин је указао на значај дијалектике за природне науке. На низу примера показао је да је криза физике, између осталог, настала и због тога што природњаци нису овладали дијалектиком. Значај поменутог дела састоји се и у разматрању социјално-класних основа појединих погледа на свет нашег века. У ствари, у овом делу Лењин је савремене погледе на свет размотрио са становишта њихових гносеолошких и социјално-класних извора. Заједно с тим указао је и на друге компоненте погледа на свет. Посебан значај са гледишта теорије погледа на свет има Лењинов метод историјско-критичког разматрања ранијих погледа на свет, њиховог међусобног односа и њиховог узајамног утицаја. Од крупног значаја је и Лењиново конфронтирање марксизма са осталим погледима на свет и указивање на његове предности у односу на постојеће грађанске погледе на свет.

Други Лењинови текстови објављени под насловом *Филозофске свеске* имају врло крупан значај са становишта теорије погледа на свет. Пре свега, у тим текстовима Лењин даје темељну гносеолошку анализу и теоријску оцену значајних дела филозофских стваралаца које је читао, конспектирао и коментарисао. Ради се како о античким мислицима — Аристотелу, Хераклиту и др., тако и о модерним. Са становишта теорије погледа на свет посебан значај има његов конспект Хегелових *Лекција из историје филозофије*, јер се ту — поред историјско-филозофских разматрања — налазе и значајни теоријски коментари и историјско-социјалне карактеристике одређених погледа на свет. У оквиру ове тематике посебан значај имају „кругови у филозофији“⁵⁸ које је Лењин скицирао и који говоре о унутрашњој логици филозофског развитка. Са становишта теорије погледа на свет драгоцен је и Лењинов концепт Хегелове *Науке логике*, јер се ту ради о скоро свим елементима и компонентама погледа на свет. Ту је реч о материји, бићу, објективној реалности и њеној категоријалној одређености, о законитости развитка објективног света и др. Ту је реч и о субјекту, његовом односу према објекту и његовом сазнању објекта. Посебан значај са овог становишта има Лењиново указивање на место и значај човекове праксе у погледу на свет.

У Лењиновим бележницама сусрећемо и бројне осврте на проблематику предмета и метода филозофије. Ту је, такође, често реч и о посебним филозофским дисциплинама, њиховом

⁵⁸ Упореди: V. I. Lenin, *Filozofske sveske, Dela*, tom 23, Beograd, Jugoslavijapublic, 1975, str. 361.

предмету и међусобном односу. Од посебног значаја са овог становишта је његово учење о јединству логике, дијалектике и теорије сазнања. Разматрајући питање погледа на свет Лењин је указао на јединство метода и система у оквиру погледа на свет. У конспекту Фојербахове књиге *Предавање о суштини религије* дотакао се не само религије као облика друштвене свести, него и односа религије и филозофије. Ту указује на заједнички именитељ религије и идеалистичке филозофије и у противставу према њима даје материјалистичке одредбе низа филозофских појмова и категорија.

Са становишта теорије погледа на свет посебан значај има Лењиново разматрање гносеолошких извора идеализма. Надовезујући се на Маркса и Дицгена, Лењин је много подробније осветлио проблем гносеолошких извора идеализма. Истакао је да идеализам настаје из претераног наглашавања, из надувавања појединих момената, црта, страна бесконачног човековог сазнања, тј. њиховог претварања у апсолут.⁵⁹ Овај став је значајан јер указује да у анализи погледа на свет треба тражити његов гносеолошки извор који представља путоказ за разматрање логике самог погледа на свет. Другачије речено, поред социјално-класних извора, у разматрању погледа на свет треба узети и његов теоријско-сазнајни извор дат у самом људском сазнању. У овом раду Лењин је извршио конфронтацију традиционалног материјализма и дијалектичког идеализма, с једне, и Марксовог материјализма, с друге стране. Посебан значај са становишта теорије погледа на свет има Лењинова критика механистичког свођења филозофских назора на економију и техничко-производну основу, које је дошло до изражаја у радовима Шуљатикова.⁶⁰

После Лењина, у његовој домовини, а и у међународном радничком покрету, нестало је оне смеле иницијативе и амбиције да се марксистичка филозофија свестрано и стваралачки обухвата и уздиже на ниво задатака времена с којима је иступио Лењин и која битно карактеришу његову делатност у домену филозофије. Уколико је тих смелих иницијатива и значајних доприноса било, они су остали малобројни. Највећи број радова или није био на Лењиновом нивоу, или није био сасвим у складу са Лењиновом оријентацијом у овом домену.

Уместо да се — по узору на Лењина и у наслону на Лењина — смело пошло напред у разради филозофске проблематике, живело се у сенци Лењина и од Лењиновог филозофског сазнања. Уместо развијања Лењиновог дела, зашло се у полемике и борбе око Лењиновог филозофског наслеђа. То је, несумњиво,

⁵⁹ Ibid., str. 362.

⁶⁰ Упореди: Lenjinov kritički komentar knjige V. Šuljatikova *Opravljanje kapitalizma u zapadno-evropskoj filozofiji od Dekarta do E. Maħa*, U V. I. Lenjin, *Filozofski spisi 1895—1905*, Dela, tom 14, Beograd, Jugoslavija-public, 1974, str. 386—398.

било нужно уколико се радило о одбрани од изопачавања Лењиновог филозофског наслеђа, али се, ипак, на томе није смело остати. Уместо стваралачког обогаћивања филозофске проблематике, пошло се путем систематизовања Лењинових доприноса и коментарисања Лењиновог филозофског наслеђа. Док је Лењин интегрално захватао и обједињавао целокупну филозофску проблематику, следбеници су претежно третирали специфичне филозофске проблеме или се кретали у уским оквирима основног филозофског питања, тј. онтолошке и гносеолошке проблематике. Из марксистичке филозофије испадали су проблеми објективације, алијенације, хуманизма и дезалијенације. Осим тога, филозофска мисао довођена је у сувише велику зависност од практичне политике, што је не само ограничавало њене домете, него је ограничавало и њену критичност и релативну самосталност.

Марксистичка филозофија морала је, разуме се, бити борбена и партијна, али ту партијност није пратила потребна стваралачка инвентивност. Прагматична страна односила је често превагу над теоријском, или је, добрим делом, ограничавала домете теоријског. Више се доказивала предност марксистичког погледа на свет у односу на остала схватања света, него стваралачки разрађивала сама проблематика марксистичког погледа на свет. Инсистирало се на научном и политичком значају марксистичког погледа на свет, али се није обраћала потребна пажња самој теорији погледа на свет. Ова страна остала је сасвим у сенци прве.

Док је филозофска мисао марксизма после Лењина претежно остала на систематизовању и парцијалном елаборирању новог погледа на свет и на доказивању теоријског и политичког значаја тог погледа, грађанска филозофија *проширила* је тематику погледа на свет и истовремено иступила са *теоријом* погледа на свет и практично започела подробну обраду проблематике теорије погледа на свет. Она је иступила са оним што је још Еуген Диринг назвао »Weltanschauungslehre«, ⁶¹ а што је Дилтај касније означио као »Abhandlungen zur Philosophie der philosophie«. ⁶² Ради се о својеврсној мета-теорији погледа на свет.

Грађанска филозофија није само изразила захтев за учењем о погледу на свет, за теоријом погледа на свет, већ је — са свог становишта — покренула, такође, цео комплекс проблема теорије погледа на свет. Пре свега, она је започела истраживање великог броја теоријских питања погледа на свет, посебно видова и нивоа човековог схватања света. Извршила је компаративне анализе неких важних појмова из овог домена — појма слике света, указивала на разлику слике света и погледа на

⁶¹ Dr. E. Dühring, Logik und Wissenschafts-Theorie, Zweite durchbearbeitete und vermehrte Auflage, Leipzig, 1905, S. 9.

⁶² Wilhelm Dilthey, Gesammelte Schriften, Bd. VIII: Weltanschauungslehre. Abhandlungen zur Philosophie der Philosophie. Verlag und Druck von B. G. Teubner in Leipzig und Berlin, 1931.

свет, разрађивала садржај погледа на свет и др. Бавила се сликом света појединих научних области — сликом света савремене физике, природно-научном сликом света, биолошком сликом света и сл. Размотрила је *специфичну* логику погледа на свет у различитим доменима духовног живота — природних наука, религиозној сфери и др. Пуно радова посветила је упоређивању митског и религиозног погледа на свет, као и научног и филозофског. Посебну пажњу ова филозофија је посветила формама мишљења, њиховој специфичности и њиховом узајамном односу. Размотрила је поглед на свет са становишта филозофских дисциплина и одређивала место тих дисциплина у склопу погледа на свет. Са посебним интересовањем разматрала је изворе погледа на свет, посебно индивидуално-психолошке изворе и удео индивидуално-психолошког у погледу на свет. Велику пажњу поклонила је и типологији погледа на свет.

Грађанска филозофија и социологија бавиле су се и таквим деликатним питањима као што су однос етнолошког фактора и погледа на свет, национална особеност и поглед на свет и испитивале погледе на свет са становишта етнолошких, националних и других особености.

Сви радови грађанске филозофије посвећени теорији погледа на свет настали су по страни од марксизма. У њима се ћутке прелази не само преко Марксовог погледа на свет, него се — у највећем броју случајева — ни само Марксово име не помиње. Они почивају на теоријско-филозофским и методолошким основама које се битно разликују од марксизма, или, које су му чак директно супротне. Поред тога, у њима сусрећемо низ методолошких и опште-теоријских слабости, као што су елементи субјективизма у третирању тематике погледа на свет, супротстављање филозофије и природних наука, осамостаљивање природних наука од погледа на свет, дуализма природних и социјално-историјских наука, објективизам у третирању појединих погледа на свет, игнорисање класних основа и класног смисла погледа на свет. Посебна слабост грађанске филозофије у третирању погледа на свет састоји се у томе што нарушава закономерни однос погледа на свет и теорије погледа на свет, тј. што поглед на свет *раствара* у теорију погледа на свет и *заменjuje* га њоме. Све то говори да се марксисти према тим радовима морају критички односити и пажљиво разлучивати оно што у њима представља данак идеализму, субјективизму, формализму и сл., а што је рационална идеја и позитивни допринос.

Уз све резерве према теоријско-филозофским и методолошким основама тих бројних радова и неприхватљивим гледиштима која су у њима изражена, не може се порећи чињеница да су ти радови отворили једну нову и значајну проблематику, да су одавно изазов марксизму и да им је он већ деценијама остао дужан одговора. Марксизам не само да није ишао напореда са грађанском филозофијом у покретању и отварању поменуте филозофске проблематике, него, у потребној мери, није елабо-

рирао ни свој властити категоријални садржај. Пример с појмом структуре, који заузима значајно место у Марксовом теоријском систему, више је него илустративан. Требало је чекати више од једног столећа да грађанска мисао уочи значај појма структуре и да предимензионирањем тог појма у виду савременог структурализма побуди марксисте да му најзад поклон дужну пажњу.

Усмеравање грађанске филозофије на теорију погледа на свет и теоријско разматрање логике оформљења погледа на свет указује не само на значај поменутих проблематике, него и на потребу да јој и сами марксисти поклоне дужну пажњу. Данас се више не може остати на свођењу погледа на свет на социјално-класне изворе. Морају се подробно осветлити и остали извори погледа на свет, међу којима етнички, антрополошки и индивидуално-психолошки. Мора се, такође, подробније и конкретније осветлити и њихова међусобна повезаност и узајамна условљеност. Не може се данас остати ни на разматрању односа науке и филозофије кад се ради о појединим погледима на свет. Филозофија се мора узети у контексту *целокупног* духовног медија који се у одређеном друштву ствара. Посебан значај има данас осветљавање *специфичне логике и архитектонике* појединих погледа на свет, јер без њиховог разумевања поједини погледи на свет остају недокучени.

Друга околност која говори о неопходности да марксизам буде теорија погледа на свет је научно-техничка револуција нашег времена. Ова револуција изазвала је знатне промене не само у социјалној структури савременог друштва, него и у *обиму и квалитету* човековог сазнања света. Благодаречи тој револуцији човек је створио битно нови епистемолошки инструментариј, битно нова оруђа сазнања, која су му омогућила *огroman* продор у *макро* и *микро* свет. Продор човека у космос, који космизира димензије човекове егзистенције, и сателитизација васионе на нов начин сучељавају човека са светом и траже да се свет разматра не само са овог нивоа, него и из нових углова. Они захтевају *потпуније* објашњење како *самог* света, тако и *доживљавања* света, као и *оријентација* у свету. Они захтевају и разрешавање савремених контраверзних питања релевантних за поглед на свет.

Као један од разлога да се марксизам мора развијати и као теорија погледа на свет треба поменути и савремено расподелење филозофије — напуштање традиционалне онтолошке и метафизичке проблематике од стране низа школа и праваца савремене грађанске филозофије и њихово оријентисање на проблеме језика, знакова, симбола, значења, на логику науке и сл. Ова — да је назовемо савремена антиметафизика — захтева да се поново размотри питање погледа на свет како са гледишта самог предмета и унутрашње логике, тако и са гледишта посебних филозофских дисциплина. Ово је утолико потребније што је савремена научно-техничка револуција изазвала буран разви-

так физике и што савремена теоријска физика све више преузима традиционалне метафизичке проблеме. Овај буран развитак физике прати и појава разних видова физикалног идеализма, субјективизма и формализма.

Научно-техничка револуција изазвала је буран развитак и широку примену математике. Она је изазвала и разграђивање појединих математичких дисциплина, пораст филозофског садржаја у сфери математике и осетно приближавање математике и филозофије, што — поред осталог — показује и пример математичке логике. И бурни развитак математике прате разни видови формализма, априоризма и математичког идеализма. Све то тражи да се филозофски садржај савремених природних наука не само адекватно интерпретира, него и да се на савременом нивоу реши проблем односа филозофије и посебних наука, с једне, и филозофије као погледа на свет и њених посебних дисциплина, с друге стране.

Као један од разлога који захтевају да марксизам буде и теорија погледа на свет треба поменути савремену грађанску критику марксизма, Марксовог погледа на свет, оспоравање научне ваљаности дијалектике и подређивање дијалектичке логике савременим логичким теоријама и методологијама. Ова ситуација намеће питање методологије како тзв. онтолошке, тако и теоријско-сазнајне проблематике.

Обухватније и темељније бављење погледом на свет и теоријом погледа на свет неопходно је и због спорова који међу самим данашњим марксистима постоје како о питањима Марксовог погледа на свет, тако и о савременим грађанским погледима на свет. Велико питање које данас дели марксисте јесте да ли је Маркс изменио приступ традиционалним филозофским проблемима или и саме филозофске проблеме, или и једно и друго, и, ако је тако, у ком смислу. Својим одговорима на ова питања један број марксиста је данас много ближи грађанској антиметафизици него ли самом Марксу и марксизму. Ово никако не значи да ми пледирамо за неку марксистичку метафизику, него да указујемо на разлику између превладавања и простог одбацавања традиционалне метафизичке проблематике.

Марксизам мора бити теорија погледа на свет јер је потребно да се *теоријски* односи према свом властитом погледу на свет, јер *мора* да *критички* преиспитује премисе и поставке свог властитог погледа на свет. Са овог становишта вредан је прекор који је млади Маркс упутио пост-хегеловској филозофији и целокупној немачкој идеологији, наиме, да је била критична према свом противнику, али некритична према самој себи. Уз дужну, чак *нужну* критику осталих погледа на свет, марксизам стално мора имати критички однос према самом себи и свом погледу на свет. То га чува не само од самозадовољства, устављања и догматизирања, него му омогућава и да иде у корак са захтевима времена.

О потреби да се марксизам развија и као теорија погледа на свет говоре и неке савремене социјално-историјске чињенице на које ћемо, такође, укратко указати.

Док савремено капиталистичко друштво живи у ери научно-техничке револуције, неразвијене земље, земље у развоју, започињу и остварују прву фазу своје дезалијенације — фазу деколонизације и национално-културне афирмације. Оне се — због колонијализма и културног империјализма — не само одупиру евроцентризму, него — афирмишући своје културно-историјско наслеђе, своје филозофске традиције и погледе на свет — доводе у питање и саме евро-погледе на свет, или, у најбољем случају, доводе у питање њихово полазно начело, принцип кохеренције и логику њихове артикулације. Улазак тих земаља у историјско кретање и њихово претварање у фактор самог историјског кретања чини нужним не само проучавање њихових хетерогених погледа на свет, него и *компаративно* проучавање тих виђења света и еуро-погледа на свет.

Други фактор социјално-историјског карактера који захтева да марксизам буде и теорија погледа на свет био би прелаз социјализма у вишу и зрелију фазу свог развитка. Та виша развојна фаза социјализма ставља марксистичку теорију пред бројне нове задатке, као и пред нове задатке на плану теорије погледа на свет. Марксизам као теорија погледа на свет треба да доприноси решавању не само методолошких питања усмеравања друштвеног кретања ка вишем нивоу социјалистичког развитка, него и питања саме архитектонике бескласног друштва. Такође мора да помогне у решавању проблема места и улоге вредносно-хуманистичке проблематике у погледу на свет, као и да осветли видове и облике испољавања човекове универзалности који одговарају овом вишем развојном нивоу. Укратко, марксизам мора да буде поглед на свет и теорија људске еманципације на савременом, тј. једном знатно вишем нивоу од досадашњег нивоа. Он треба да осмисли не само сутрашњицу историјског развитка социјализма и историјског кретања уопште, него и своју властиту сутрашњицу. А да би то постигао, мора се развити и као *теорија* погледа на свет.

Наше разматрање, надамо се, показало је да се марксизам више развијао као поглед на свет него као теорија погледа на свет и да га зато данас треба развијати не само као поглед на свет него и као *теорију* погледа на свет, као *науку* о погледима на свет (*Wissenschaft von den Weltanschauungen*). При томе, ради избегавања сваког могућег неспоразума, желимо да укажемо на две битне чињенице у овом домену.

Кад тражимо да марксизам буде наука о погледима на свет, ми никако не мислимо да теорија погледа на свет замени сам марксистички поглед на свет, јер је — као што смо истакли — поглед на свет *прва* и *основна* одредба самог марксизма. У ствари, само зато што је поглед на свет и највиши облик

савремених погледа на свет марксизам и може да буде наука о погледима на свет. Зато, уместо да желимо да марксистички поглед на свет заменимо теоријом или *научом* о погледима на свет, ми пледирамо да се марксизам развије, *respective* конкретизује и као теорија, или, наука о погледима на свет. Овим пледирањем никако не тражимо неку мета-теорију погледа на свет у духу савремене грађанске филозофије или било какву мета-теорију погледа на свет. Тиме само тражимо да се, на основи методолошких и општетеоријских ставова марксизма, елаборира целовита теорија погледа на свет или, што је исто, да се марксизам — обрадом комплексне проблематике погледа на свет — развије као особена теорија погледа на свет. Уместо да, попут савремене грађанске филозофије, растварамо поглед на свет у теорију погледа на свет, ми тражимо да се марксизам као поглед на свет — специфичном обрадом проблематике теорије погледа на свет — конкретизује као својеврсна теорија погледа на свет. То ће се, надамо се, јасно видети из наших завршних одређења о овом питању.

Наше пледирање за марксистичку теорију погледа на свет може изгледати непотребно или чак сувишно аргументацијом да је само материјалистичко схватање историје марксистичка теорија погледа на свет. Материјалистичко схватање историје је непосредна методолошка и логичка основа теорије погледа на свет, али непосредно није са њом идентична и не може да је исцрпи и сасвим замени. Овај евентуални приговор да за теорију погледа на свет нема потребе, јер постоји историјски материјализам, подсећао би нас на некадашњу тезу да за социологију нема места поред историјског материјализма, која се одавно показала као теоријски погрешна и која је с разлогом практично одбачена.

Против теорије погледа на свет би се могло иступити и са аргументом да она није потребна јер је замењује социологија сазнања. Овај аргумент није убедљив већ због тога што социологија сазнања превасходно изучава кореспонденције сазнања и социјалних групација, док теорија погледа на свет, заједно с тим, изучава цео теоријски и историјски контекст у коме настаје један одређен, или, одређени погледи на свет. Теорија погледа на свет на одређен начин обухвата социологију сазнања, али је *знатно шира* од ње. Поред тога, социологија сазнања није у стању да даде *филозофску критику* погледа на свет. Теорија погледа на свет је како социологија погледа на свет, тако и филозофска критика самих погледа на свет. Због свега тога социологија сазнања не може да замени теорију погледа на свет.

Против теорије погледа на свет би се могло иступити и аргументом да за њом нема потребе јер је замењује историја филозофије, која је својеврсна историја погледа на свет. Неодрживост овог аргумента састоји се пре свега у томе што се у историји филозофије ради о филозофским погледима на свет,

а теорија погледа на свет треба да обухвати и друге видове погледа на свет. Неодрживост поменутог аргумента је и у томе што су погледи на свет у историји филозофије претежно дати са историјске стране, тј. у хронолошком виду, у коме се излаже типично и нетипично, значајно и мање значајно, што омета уочавање логике конституисања и развитка појединих погледа на свет. Затим, историја филозофије више излаже погледе на свет у индивидуализираној форми, тј. као производ индивидуалних стваралаца, него као израз тоталитета друштвено-историјског кретања. Историја филозофије не може да замени теорију погледа на свет, јер ова последња погледе на свет не разматра само као индивидуалан израз филозофског стваралаштва, него и као израз објективног историјског кретања и нужности осмишљавања датог историјског периода од стране друштвених групација и сл. Док је историја филозофије више индивидуализирајућа, теорија погледа на свет је више систематизирајућа и тотализирајућа. Теорија погледа на свет осветљава погледе на свет са логичког становишта и у аспекту јединства логичког и историјског. Овде је историја узета са становишта логике, а сама логика као квинтесенција историје.

Пошто смо доказали да се марксизам мора развијати и као теорија погледа на свет, потребно је да укратко укажемо шта би он све требало да буде као теорија погледа на свет. Основну оријентацију у овом смислу даје наслеђе класика марксизма на које смо укратко указали и најзначајнији радови њихових следбеника у овом домену. Овде мислимо како на методолошку, тако и на научно-теоријску оријентацију. Други извор инспирације била би одговарајућа литература савремене грађанске филозофије. То је првенствено инспирација са становишта тематике и аналитичког рашчлањавања предмета. У одређеној мери то је и прихватљива полазна тачка за даља, тј. потпунија и прецизнија критичка разматрања. Не ради се о некритичком преузимању формулисаних ставова и датих решења, него о преузимању проблема и изналажењу сопствених решења. Ради се о конфронтацији и критичком превладавању, а не о простој филијацији идеја.

Предмет марксистичке теорије погледа на свет био би интегрално проучавање проблематике погледа на свет — њихових премиса, извора, њиховог културног контекста, њихове научно-теоријске, социјално-историјске и индивидуално-психолошке условљености, осветљавање принципа кохеренције и унутрашње логике њиховог уобличавања, социјално-историјског смисла и друштвене и индивидуалне улоге и значаја. Поред тога, марксизам као теорија погледа на свет бавио би се историјским и теоријским разматрањима погледа на свет, њихових генеза, узамних утицаја и модификација током развитка.

Овим је у уопштеном виду назначено оно што је основни задатак теорије погледа на свет као посебне марксистичке дис-

циплине. Да би се још јасније одредио предмет и садржај марксистичке теорије погледа на свет, то опште треба конкретизовати и даље развити, што ћемо покушати и да урадимо.

Марксистичка теорија погледа на свет има, пре свега, задатак да испита и објасни зашто човек, *respective* социјални антитети не могу да живе без одређених погледа на свет. Другачије речено, она има да реши не само антрополошку тајну, него и антрополошки извор и функцију погледа на свет. Поред тога, има да објасни како се животно искуство индивидуа и датих социјалних групација тотализује и транспонује у погледу на свет. Има да објасни улогу традиције у конституисању погледа на свет и однос традиције и иновације у настанку погледа на свет.

Теорија погледа на свет има да објасни настанак погледа на свет првобитних самониклих друштвених заједница, да испита логику њиховог конституисања и облике њиховог испољавања, као и њихов удео у практичном животу тих заједница. Она има да објасни прелаз од првобитних-митских, религиозних и др. на филозофски поглед на свет, тј. прелаз од митоса на логос, и да покаже особеност филозофског у односу на дофилозофске погледе на свет. Теорија погледа на свет има да истражује и осветљава принципе конституисања и начина артикулације погледа на свет. Другачије речено, има да утврђује шта чини принцип кохеренције погледа на свет и каква је логика артикулације погледа на свет. Има да осветли оно што се може назвати *архитектоником* погледа на свет. Све ово што смо поменули су први задаци теорије погледа на свет, и свакако њени најтежи задаци.

Теорија погледа на свет има да осветли однос погледа на свет и социјално-историјског контекста у коме настаје, однос погледа на свет и социјалних групација датих историјских епоха — да утврди кореспонденцију погледа на свет са тим групацијама, као и да објасни узроке и видове нарушавања те кореспонденције. Другачије речено, има да утврди ту изузетно сложену дијалектику погледа на свет и социјално-историјског контекста, коју врло много упрошћавамо кад је карактеришемо просто као однос. Укратко, има да утврди како из исте историјско-социјалне и идејно-теоријске основе настају различити погледи на свет и како у различитим социјално-историјским групацијама сусрећемо исте погледе на свет.

Марксистичка теорија погледа на свет има да осветљава улогу етничког фактора у погледу на свет и особеност погледа на свет различитих етничких и етно-психолошких индивидуалитета. Исто тако, има да осветљава улогу националног фактора у погледу на свет и особеност погледа на свет различитих националних индивидуалитета. Најзад, има да осветљава однос расе и погледа на свет. Расни фактор, коме до сада није придавана никаква пажња приликом проучавања погледа на свет,

потребно је укључити у разматрање не само што он има одређено место у погледу на свет, него и што су обојени народи — поставши значајан фактор савременог историјског кретања — постали интересантни и са гледишта њихових погледа на свет.

Марксистичка теорија погледа на свет има да објасни однос духовног амбијента и погледа на свет — утицај духовног амбијента на погледе на свет и специфично испољавање и модификовање духовног амбијента у погледу на свет. Има да утврди како *језик* погледа на свет, јер језик није само облик мисли, него и *proprio* погледа на свет, тако и начин везе и комуницирања погледа на свет са човековим светом. Марксистичка теорија погледа на свет има да осветљава и проблем *рецепције* погледа на свет. Треба да објасни узроке пребрзог демодирања и застаривања одређених погледа на свет, као и узроке изненадне обнове и популаризације застарелих погледа на свет. Има да се бави и *компаративним* проучавањем погледа на свет, тј. да изучава међусобни однос различитих погледа на свет, елементе континуитета и дисконтинуитета у развоју погледа на свет, коегзистенцију и конфронтацију различитих погледа на свет, кориговање једног погледа на свет другим и превладавање једног посредством другог и сл. Марксистичка теорија погледа на свет има да утврди методе критичког испитивања и критерије вредновања погледа на свет. Заједно с тим, треба да буде критика конзервативних и реакционарних погледа на свет и афирмација прогресивних и револуционарних. Најзад, има да се бави и *типологијом* погледа на свет.

После одређивања предмета марксистичке теорије погледа на свет, рећи ћемо нешто и о њеном методу. У обради своје комплексне проблематике, марксистичка теорија погледа на свет се мора служити традиционалним филозофским и научним методама — анализом и синтезом, индукцијом и дедукцијом, историјским и логичким поступком, хипотезом, апстракцијом и конкретизацијом и другим методолошким поступцима, али их мора употребљавати *дијалектички*, тј. у узајамној повезаности и узајамном допуњавању. Другим речима, методологија марксистичке теорије погледа на свет мора бити аналитичка и синтетичка, историјска и логичка, генетичка и систематска, индивидуализирајућа и тотализирајућа. Кратко речено, методологија марксистичке теорије погледа на свет треба да буде *аналог* дијалектике, али не у том смислу да се поједини методолошки поступци непосредно изводе из дијалектике, него да се они примењују у складу са општим дијалектичким принципима. Не изводе се њене посебне методе директно из дијалектике, него се користе и практично примењују у духу дијалектике.

Да би одговорила свом комплексном задатку, марксистичка теорија погледа на свет би морала поћи од постигнутог научно-теоријског и друштвено-историјског нивоа нашег времена и проблематику погледа на свет третирати са тог нивоа и у духу

тог нивоа. Ако је Лењин, говорећи о конституисању дијалектике као логике и теорије сазнања, истакао да је треба извести из развитка сазнања, развитка језика, развитка наука, технике и материјалне производње уопште, то у још већој мери важи за марксистичку теорију погледа на свет, јер и она мора да полази од најзначајнијих научно-теоријских, историјско-филозофских и друштвено-историјских резултата нашег времена.

Dragutin LEKOVIĆ

DER MARXISMUS ALS THEORIE VON WELTANSCHAUUNGEN

Zusammenfassung

Der Autor formuliert die These, dass Marx und Engels ihre Weltanschauung mehr entwickelt als sie sich mit der Theorie von Weltanschauungen befasst haben und beweist diese These mit eingehender Analyse ihrer Werke.

Zugleich hebt er hervor, dass sich in den Werken von Marx und Engels zahlreiche Stellungnahmen und Elemente für die Durcharbeitung der marxistischen Theorie von Weltanschauungen befinden und stellt fest, dass die Marxisten aber diese Theorie bisher noch nicht durcharbeitet haben. Ausgehend davon, dass sich die akademische Philosophie seit Ende des vorigen Jahrhunderts eingehend mit der Theorie von Weltanschauungen befasst und eine Vielzahl von Beiträgen in diesem Sinne geliefert hat, führt der Autor zahlreiche Gründe dafür an, dass die marxistische Theorie von Weltanschauungen heute einer gründlichen Durcharbeitung bedarf. Indem er für die Durcharbeitung plädiert, hebt der Autor besonders hervor, dass dadurch die marxistische Weltanschauung nicht ersetzt wird, da die Weltanschauung die primäre und fundamentale Begriffsbestimmung des Marxismus ist. Nachdem der Autor durch Argumente der zeitgenössischen gesellschaftsgeschichtlichen Vorgänge und der zeitgenössischen wissenschaftlich-technischen Entwicklung die Unerlässlichkeit bewiesen hat, den Marxismus auch als Theorie von Weltanschauungen zu entwickeln, beleuchtet er sowohl den Gegenstand und die Methode dieser Theorie, als auch die Wege deren Durcharbeitung. Zugleich erörtert er auch die marxistische Theorie von Weltanschauungen im Verhältnis zu einer Reihe von verwandten Disziplinen (Erkenntnissoziologie, Geschichte der Philosophie u.a.). Im Rahmen dieser Betrachtungen behandelt er erschöpfend die gesamte Problematik der zeitgenössischen Theorie von Weltanschauungen vom marxistischen Gesichtspunkt aus, und weist auf den Vorteil dieser Theorie vor den anderen Theorien von Weltanschauungen hin.